

Юлія Норманська

НОРМАНСЬКА Юлія Вікторівна – викладач кафедри українознавства і всесвітньої культури Академії військово-морських сил імені П.С. Нахімова (м. Севастополь). Сфера наукових інтересів – філософія, релігієзнавство, етика.

**ХРИСТІЯНСТВО І ГУМАНІЗМ:
ПОШУК УНІВЕРСАЛЬНИХ ЧЕСНОТ**

У статті розглядаються основні християнські чесноти і чесноти гуманізму з позицій можливості створення універсальних визначень добра і зла. Показано, що хоча чесноти гуманізму в цілому відповідають євангельським, але їм не тотожні.

***Ключові слова:** добро, чеснота, зло, християнство, гуманізм.*

Актуальність теми. Одним з провідних напрямків сучасної етичної думки є вироблення універсальної етики – пошук безумовних цінностей, що приймаються представниками всіх культур, етносів, соціальних груп і класів, віруючими різних конфесій і атеїстами. Це завдання можна позначити як вишукування універсальних визначень добра і зла.

Проблема добра і зла розглядалася спочатку в релігійному контексті і, як писав В.Н.Лоський, по суті є християнською. Хоча Україна, у зв'язку із своїм географічним положенням, здавна є поліконфесійною державою, абсолютна більшість її дорослого населення (близько 85%) пройшла обряд хрещення, тобто формально є християнами. Сучасна релігійна ситуація у світі в цілому і в Україні зокрема свідчить про необхідність подальшого вивчення ролі християнства. Особливої актуальності у зв'язку з цим набуває дослідження

© Ю.Норманська, 2011

змісту морально-етичних категорій «добра» і «зла» з погляду християнського віровчення.

Ця тема величезна за обсягом і невичерпна за суттю. Навіть дослідження такого її фрагмента як християнське і, зокрема, православне розуміння добра і зла, кажучи словами о. Сергія Булгакова, «хоча і пригнічує непомірністю, але і оволодіває душею з невідступністю». Напевно тому дослідницький інтерес до неї не тільки не згасає, але розгорається з новою силою.

Значний внесок до розробки проблеми добра і зла зробили С.С. Аверінцев, В.С. Біблер, А.А. Гусейнов, О.Г. Дробніцький, В.В. Ефіменко, Д.С. Ліхачьов, О.Ф. Лосєв, В.Ш. Сабіров, А.П. Скрипник і ін. Морально-етичні проблеми безпосередньо або опосередковано досліджують у своїх роботах Т.Г. Аболіна, А.С. Глушак, А.М. Колодний, Л.Г. Конотоп, В. І. Лубський, Л.О. Філіпович й ін.

Порівняння систем Добра і Зла, на жаль, представлене мало; цьому аспекту приділялося значно менше уваги, хоча саме він важливий для вирішення глобальних міжособистісних і міжрелігійних дихотомій, таких як «Ми і Вони», «Свої і Чужі», що є важливим для вироблення універсальної етичної системи.

Метою даної роботи є спроба порівняння християнських чеснот і чеснот, які пропонує етика гуманізму, що претендують на роль глобальної етичної системи.

І світська, і релігійна етика конкретизує поняття добра в понятті чесноти. Філософський енциклопедичний словник під редакцією Є.Ф. Губського [1] говорить, що чеснота – це постійна спрямованість на те, що з точки зору моралі є добром, і сама по собі є етичною цінністю і етичним благом. Словник з етики під редакцією І.Кона визначає чесноту як «поняття моральної свідомості, що служить узагальненою характеристикою позитивних стійких моральних якостей, властивих особі (групі осіб, класу, суспільству), вказуючи на їх моральну цінність» [2, с. 71]. Поняття чесноти більш

індивідуалізоване, воно підкреслює роль конкретної людини як носія певної моральності.

Розуміння змісту поняття чесноти історично мінялося. Так, у Стародавній Греції воно пов'язувалося з такими етичними якостями як мужність, помірність, мудрість, справедливість. Це відображено в теорії Платона. Арістотель уважав, що чеснота не є вродженою, а отримується за допомогою вправлення.

У епоху Середньовіччя християнською етикою було висуно три основні чесноти – віра, надія, любов. Християнське розуміння чесноти можна висловити словами свт. Ігнатія Брянчанінова: «Чеснота є визначений святим і благим Богом образ внутрішньої схильності людини, що вабить її до творення добра. Чесноти містять в собі як добрі справи людини, так і добра схильність її душі, з якої походять самі ці справи». У цьому сенсі йдеться про віру в Бога, надію на милість Божу, любов до Бога. Християнство додає чеснотам аскетичного характеру, кажучи про те, що все мирське скороминуше, тлінне і не має сенсу в порівнянні з потенційними благами майбутнього замогильного життя.

Мислителі епох Відродження і Просвітництва, навпаки, пов'язували чесноту із земними радощами і щастям людини.

У нашому суспільстві ще два-три десятиліття тому «чеснота» нерідко вживалося з відтінком іронії, оскільки асоціативно пов'язувалося з релігійною мораллю, яка вважалася за святенницьку; акцент робився на таких формах моральної свідомості як принципи і етичний ідеал.

На рубежі XX і XXI великого визнання здобув гуманізм. Різного роду військові, етнонаціональні, міжрелігійні конфлікти не тільки не пригнічують, але навпаки, підсилюють інтерес до гуманізму як до світогляду, способу життя і суспільного руху.

Видний діяч гуманістичного руху, американський філософ Пол Куртц говорить, що гуманістичні цінності мають загальнолюдський характер: «Гуманісти дорожать багатоманітним набором чеснот або достоїнств. Ці чесноти пов'язані з про-

стими і загальноприйнятими моральними нормами» [3]. Під моральними нормами він розуміє «фундаментальні принципи, які будь-яка етично розвинена особа визнаватиме такими в міжособистісних і соціальних комунікаціях; це ключові етичні принципи, які кожен з нас повинен поважати» [3].

Всі гуманістичні чесноти П. Куртц ділить на три великі групи. У першу входять так звані «три стрижньові моральні чесноти»: мужність, пізнання, «інтегруюче в собі критичне мислення і етичну раціональність», турбота, що виявляється в співчутті і людинолюбстві. Друга група – чесноти взаємин з іншими людьми – розділена на чотири підгрупи: 1) етична чистота (до неї Куртц відносить правдивість, обов'язковість, щирість, чесність); 2) здатність виправдовувати довіру (вірність і надійність); 3) доброзичливість (добра воля, неспричинення зла собі подібним, неспричинення збитку приватній і суспільній власності, повага до добровільності в сексуальних стосунках, добродійність); 4) справедливість (вдячність, відповідальність, терпимість, готовність до співпраці). До третьої групи входять особисті чесноти – незалежність, розсудливість, самодисципліна, самоповага, креативність, свідомість, життєстверджуюча установка, турбота про здоров'я, життєрадісність, естетичний смак.

У цілому погоджуючись з класифікацією Пола Куртца, московський дослідник Євген Новіков пропонує розширити групу «стрижньових моральних чеснот», включивши в неї ненасильство і здатність переживати почуття сорому і каяття совісті [4].

Чесноти, що їх пропонує християнське віровчення, іноді називають євангельськими, оскільки вони викладені в Євангелії. Головними християнськими чеснотами є віра, надія, любов. Є сім чеснот, протилежних семи смертним гріхам: гріху гордині протилежне смирення, срібллюбству – щедрість, розпусті – етична чистота, цнотливості, заздрості – милосердя, непомірності, обжерливості – стриманість, гніву – лагідність, смутку – ревність у вірі [5]. Всі євангельські чесноти заключні

у виконанні двох головних заповідей: «Возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і усію душею твоєю, і усіма помислами твоїми» і «Возлюби ближнього твого, яко самого себе».

Добро і зло, чесноту і гріх практично нереально розглядати відокремлено. Згідно сучасних уявлень, зло може бути трьох видів: фізичне, соціальне і моральне. Фізичне зло є результатом дії стихійних сил природи; людина найчастіше не має в своєму розпорядженні засобів і можливостей (або має, але дуже обмежених) для боротьби з ним. Прояви соціального зла – війни, соціальні конфлікти, врешті-решт, сучасна фінансова криза – словом, різні соціальні процеси, що генерують деструктивну дію на зовнішній і внутрішній світ людини. У зло людині може обертатися і те, що по суті є добром, наприклад, бурхливий розвиток науки і техніки (пригадаємо хоч би горезвісні продукти з ГМО). Головним же видом зла є моральне зло, яке А.П.Скрипник визначив як «використання специфічних особистих здібностей (перш за все, свідомості і волі) в напрямі самознищення людського в людині, дегуманізацію людей» [6, с. 11]. Філософ виділяє дві протоформи морального зла: перша має на увазі «панування над людиною і світом, яке руйнує їх» і умовно визначається як ворожість, друга, – «таке підпорядкування людям, зовнішнім обставинам і своїм потягам, яке сприяє перетворенню самого себе в пасивний об'єкт стихійних сил, в простий засіб вдоволення чийось забаганок» [6, с. 18], яка, знову ж таки умовно, визначається як розбещеність. Фінальною стадією другого різновиду морального зла є руйнування фізичних і моральних якостей.

Обидва різновиди морального зла мають принципово різні джерела: «Перша зростає з активного прагнення до самоствердження за рахунок іншої людини і виражається в різних модифікаціях негативного ставлення до нього. Друга коріниться в небажанні чинити опір зовнішньому тиску і володіти своїми власними спонуканими» [6, с. 18–19]. Іншими словами, ворожість – це самоствердження шляхом насиль-

ства, а розбещеність – перевага приємного над корисним, принесення корисного в жертву задоволенням.

Для нейтралізації першого виду зла існує ясна і переконлива програма, що має успішний досвід практичної реалізації (діяльність М. Ганді, Л. Кінга) і різноманітні приклади теоретичного осмислення (Дж. Шарп, А. Гжегорчик, А. А. Гусейнов і Р. Р. Апресян). Набагато гірше йдуть справи з осмисленням другої протоформи зла – розбещеності.

Двадцять століття створило достатньо впливовий образ «банального зла»; ця назва почала розповсюджуватись з 1963 року після виходу книги Ханни Арендт «Ейхман в Єрусалимі. Звіт про банальність зла» [7]. «Банальне зло», властиве пристосованцям, наклепникам, боягузам, перекликається з маніхейським субстанціалізованим злом (що мало місце і в ХХ столітті, зокрема, в ідеології нацизму), воно доповнює його, тому що для втілення будь-якої ідеї потрібні виконавці, «працівники конвеєра». І в такій ситуації немає ніяких гарантій, що існування в нинішньому «просторі зла» не зробить в найближчому майбутньому навколишнє зло – банальністю.

У християнському розумінні зло – це збочена дія волі тварних істот, яка порушує волю Бога і веде до відпадання від Нього. Подібно до того як добро конкретизується в чесноті, зло більш ніж наочно втілюється в гріху.

Якщо добро вражає своїми різноманіттями і оригінальністю, то в злі немає творчості, гріх одноманітний і смутний. Більше п'ятдесяти років тому відомий англійський духовник з оточення святого Франциска о. Альгі Робертсон з жартівливим жалем говорив: «Який жаль, немає ніяких нових гріхів!» Дійсно, човен людського життя пливе по річці часу, натикаючись на одні і ті ж гострі камені, відомі як сім смертних гріхів, з яких чотири гріхи звані волаючими до неба: умисне вбивство з розбоєм, содомський гріх, обраховування плати найманим працівникам, мучительство вдів і бідних; ще є менші гріхи.

Патріарх Кирило у своїй книзі «Слово пастиря» наводить образ сучасного мегаполісу як зримий символ гріховності людської цивілізації – це місто з автомобілями, що «гуркочуть, із забрудненим повітрям, з людьми, що метушаться, з масою соціальних проблем: злочинністю і наркоманією, соціальною нерівністю, хворобами тілесними і духовними і ще із незліченною безліччю того, що надриває людську душу» [8]. Звичайно, цей образ ніяк не відповідає ідеалам цілісності особистості і гармонії людини з собою і з навколишнім світом.

Часто люди приписують Богові провину у всьому світовому злі. Унікальна значущість проблеми зла пояснюється насамперед тим, що вона універсальна для всіх, реальна і глибоко проникає в життя. Навіть Христос на Хресті сказав: «Боже, Боже! Для чого Ти Мене залишив?» Саме проблема зла є «аргументом №1» атеїзму проти віри в Бога, який використовується для доказу того, що всемогутній і всевишній Бог не існує.

Проте, сучасному суспільству «споживання і люб'язності», як влучно назвав його Доменак, більш властива байдужість, аніж атеїзм. Описуючи типову сучасну людину, Павло Євдокімов – представник «другої хвилі» російського зарубіжного православного богослов'я, професор Свято-Сергієвського богословського інституту (Париж) – відзначав, що для неї властиве збудження, перевтома, нервові виснаження; «...духовне життя абсолютно не цікавить сучасну людину; вона розцінює його як предмет зайвий, що лише обтяжує її, місце якого лише на горіщі історії» [9, с.18].

На думку В.Ш. Сабірова, моральні норми і заповіді, що містяться в тому або іншому релігійному вченні, часто перетворюються на набір непридатних до повсякденного життя рекомендацій. Наприклад, заповідь «возлюбите ворогів ваших» для сучасної людини виявляється психологічно неможливою і нереальною [10]. Що ж тоді прийнятно для сучасної людини? Чи можна знайти спільні пункти дотику між християнським і гуманістичним уявленням про добро і зло?

Навіть швидкий перегляд «списків чеснот» дає позитивну відповідь на поставлене питання. Проте детальніше їх вивчення розкриває ряд нюансів. Християнство закликає до милосердя і щедрості, а гуманізм – до готовності до співпраці і благодійності, християнство говорить, що смуток – це гріх, ліками від якого є ревність у вірі, а гуманізм пропонує прийняти «життєстверджуючу установку». Цікава ситуація складається з чесною цнотливості (до речі, професор Московської духовної академії, настоятель храму в м.с. Тетяні при МДУ прот. Максим Козлов назвав її найбільш важкодосяжною для сучасної людини): який аналог для неї можна знайти в етиці гуманізму? Дещо притягти штучно, звичайно, можна, але у будь-якому випадку це «дещо» буде «типове не те».

В цілому гуманістичні чесноти, запропоновані П. Куртцем, досить конкретні. Дійсно, для великої кількості людей не буде важко оволодіти такими чеснотами як добровільність у сексуальних стосунках, готовність до співпраці або турбота про здоров'я. Чеснотами, близькими за сенсом до християнських (а християнськими і поготів), неможливо оволодіти легко і швидко. Як тонко сказав Серафим Саровський «Чеснота – не груша, її раптом не з'їси». Чеснота, розкриваючись в людині, зводить її на вищий ступінь духовного розвитку, і таке зростання в чесноті не має меж.

Проблема яких гріхів і чеснот актуальна сьогодні? У жовтні 2010 року Центром Беркмана по вивченню Інтернету і суспільства при Гарвардському університеті була опублікована доповідь «Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization» [11], яка стала результатом роботи гарвардських дослідників по складанню мапи суспільно-політичного сектора «Рунету». Самими цитованими сайтами російськомовної православної блогосфери визнані портали «Православ'я і Світ» і «Богослов.ру» з аудиторією в сотні тисяч відвідувачів на місяць. З 59 статей, що їх опубліковано на сайті «Православ'я і Світ» у розділі «Про гріхи і чесноти» в період з вересня 2005 р. по листопад 2010 р., можна позначити п'ять ключових позицій:

№ п/п	тема	К-ть статей	% загальної кількості
1	Ставлення до речей і грошей	11	18.64
2	Гріх осуду	7	11.86
3	Стосунки між людьми	5	8.47
4	Заздрість	5	8.47
5	Куріння, алкоголізм, наркоманія	5	8.47

З погляду християнського віровчення домінуюча тематика статей стосується перш за все гріхів сріблोलюбства і заздрості, порушення заповіді «Не судить, та не судимі будете». З позицій етики гуманізму тема «ставлення до речей і грошей» може мати відношення до особистих чеснот – розсудливості, самодисципліни, свідомості. Цікаво, що для християнина сріблोलюбство – смертний гріх, страшніше за який тільки гордіня; гріхи «пияцтва», «засудження», «заздрості», «стяжництва» християнин називає в повсякденному сповідуванні гріхів під час читання Вечірнього Правила; етика гуманізму у ставленні до них менш категорична, в пропонованих нею чеснотах немає прямих протилежностей названим порокам.

Важко не погодитися із словами Ф. Шляйєрмахера, що ті, хто стверджує, що саме релігія здатна окреслити для слабкої людини горизонти, додати сил в тяжкій боротьбі з самою собою і здійснення добра, тільки примножують негативне ставлення до неї; у такій формі моральність абсолютно не потребує релігії. [12]. Проблема добра і зла настільки багатовимірною і захоплюючою, що свій унесок можуть зробити буквально всі – і богослови, і філософи, і психологи, і педагоги. Своє бачення проблеми добра і зла, що стала ще актуальнішою у зв'язку зі світовою фінансовою кризою, пропонує відомий французький політик і економіст Жан Атталі. Він пропонує проникнутися чотирма простими істинами, що виходять далеко за межі

світу фінансів, усвідомлення яких, на його думку, допоможе злу стати джерелом добра. Суть істин полягає в наступному:

1. Кожна людина, якій дана свобода, здійснюючи вчинок, повинна думати про своїх нащадків.

2. Людство може вижити тільки в тому випадку, якщо кожен усвідомлює свою залежність від добробуту інших.

3. Єдиним виправданням накопичення багатств є праця у всіх своїх формах, особливо альтруїстичній.

4. Час – це унікальна матеріальна цінність, тому той, хто в своїй роботі піклується про нього, має бути добре винагороджений [13].

З точки зору гуманістичної етики з думкою Ж. Атталі загалом не посперечаєшся. За великим рахунком, воно є узагальненням створеної П. Куртцем класифікації гуманістичних чеснот. Проте Атталі на перше місце ставить відповідальність, яку Куртц відніс до однієї з чеснот стосунків з людьми, не вносячи її в число стрижньових, але підкреслюючи, що «етичний обов'язок турботи про людство в цілому поширюється і на майбутні людини» [14]. Атталі говорить, що добробут окремо узятій людини залежить від добробуту інших, закликає працювати на благо оточуючих, Куртц підкреслює важливість незалежності, кажучи, що альтруїзм в його гуманістичному розумінні не має нічого спільного з християнською любов'ю [14].

У цілому, в столітті надшвидкостей і нанотехнологій і рекомендації Атталі, і розробки Пола Куртца можуть виявитися цілком стерпними етичними орієнтирами для тих, хто серед гулу літаків і мерехтіння моніторів не втратив такого простого, але такого важко виконуваного бажання – бути і залишатися людиною. Але для того, щоб стати Людиною з великої літери, мало мужності, пізнання і турботи, недостатньо ні відповідальності, ні працьовитості, ні альтруїзму. Потрібні ще Віра, Надія, Любов. Тільки тоді може відкритися можливість хоч би наблизитися у своєму духовному розвитку до такого образу людини, про яку один зі Святих Отців говорив: «Він відокремлений від всього і зі всім сполучений; безпристрасний

і сповнений чутливості, обожений, він уважає себе за сміття світу. Понад усе він щасливий, Божественно щасливий».

Література

1. *Губский Е.Ф.* Философский энциклопедический словарь / Е.Ф.Губский. – М. : Инфра-М, 2007. – 576 с.
2. Словарь по этике/ [ред. Кон И.С.] – 3-е изд. – М. : Политиздат. 1972. – 392 с.
3. *Куртц П.* Мужество статья: добродетели гуманизма [Електроний ресурс] /Пол Куртц// – Режим доступу: <http://www.verigi.ru/?book=186&chapter=0>.
4. *Новиков Е.* Теория воссоединяющего стыда и этика гуманизма: пути взаимодействия / Евгений Новиков // Здравый смысл. – 2005. – № 3 (36). – С. 63-67.
5. *свт. Николай Сербский (Велимирович).* Православный катехизис / свт. Николай Сербский (Велимирович). – Клин: Христианская жизнь, 2001. – 144 с.
6. *Скрипник А.П.* Моральное зло в истории этики и культуры / Анатолий Петрович Скрипник. – М. : Политиздат, 1992. – 351 с. – (Над чем спорят философы)
7. *Арендт Х.* Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме. / Ханна Арентдт; [пер.с англ.С. Кастальского и Н. Рудницкой]. – М. : Европа, 2008. – 424 с.
8. *Кирилл, патриарх.* Слово пастыря [Електроний ресурс] / патриарх Кирилл // – Режим доступу: <http://www.mospat.ru/archive/vera-i-zhizn/slovo>.
9. *Евдокимов П.* Этапы духовной жизни от отцов-пустынников до наших дней / Павел Евдокимов; [пред. Оливье Клемана]. – Симферополь, 2010. – 229 с.
10. *Сабиров В.Ш.* Проблема добра и зла в христианской этике [Електроний ресурс] / В.Ш. Сабиров // : – Режим доступу: <http://www.pagez.ru/olb/055.php>.
11. *Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization* [Електроний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.cyber.law.harvard.edu>.

12. Шлейермахер Ф.Д. Речи о религии к образованным людям ее презирающим. Монологи / Фридрих Даниель Шлейермахер; [пер. с англ. С.Л. Франк]. – СПб. : АО «Алетейя», 1994. – 334 с. – (Памятники религиозно-философской мысли нового времени). – С. 62–64.
13. Аттали Жан. Мировой экономический кризис. Что дальше? / Жан Аттали. – СПб. : Питер, 2009. – 176 с.
14. Куртц П. Мужество стать: добродетели гуманизма [Электронный ресурс] / Пол Куртц// – Режим доступа: <http://www.verigi.ru/?book=186&chapter=0>.

Норманская Ю. Христианство и гуманизм: поиск универсальных добродетелей

В статье рассматриваются основные христианские добродетели и добродетели гуманизма с позиций возможности создания универсальных определений добра и зла. Показано, что хотя добродетели гуманизма в целом соответствуют евангельским, но не тождественны им.

Ключевые слова: добро, добродетель, зло, христианство, гуманизм.

Normanska Y. Christianity and humanism: search of universal virtues

In the article basic christian virtues and virtues of humanism are examined from positions of possibility of creation of universal determinations of good and evil. It is rotined that although virtues of humanism on the whole correspond evangelic, but not identical to them.

Keywords: good, virtue, evil, christianity, humanism.

Надійшла до редакції 4.02.2011 р.